

express their emotions, learn to control them and understand the emotions of others. This is important for the formation of empathy and the ability to sympathize. A positive effect on cognitive development has been noted, play stimulates thinking, attention, memory and imagination. Many games involve motor activity, which contributes to the development of motor skills, coordination and general physical condition. Play activities can be adapted to the needs and abilities of each child, which indicates the use of an individual approach, the involvement of special games and materials that can help ensure successful participation in the game. Through play, children with intellectual disabilities have the opportunity to participate in joint activities, which promotes their integration into society and reduces stigmatization. Joint play with peers, as well as participation in group games, can significantly improve the quality of life of people with intellectual disabilities, contributing to their socialization and adaptation in society.

Keywords: game activity, socialization, individuals with intellectual disabilities, game, corrective influence, cognitive processes, social skills.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2025.48.02>

УДК376-056.264:81'233-053.2

О.Ю.Гноєвська

o.y.hnoievaska@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0623-1542>

Т.П.Артімонова

t.p.artimonova@npu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6073-6963>

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ

У статті розглянуто особливості формування усного зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, зокрема моторною алалією. Акцентовано увагу на важливості врахування індивідуальних можливостей дитини та системності корекційно-розвивальної роботи. Представлено науково-теоретичні засади мовленнєвого розвитку, етапи логопедичної роботи та специфіку підходів до подолання мовленнєвих порушень. Окремо проаналізовано значення розвитку дрібної моторики, сенсорних функцій і граматичної структури мовлення як необхідних умов ефективної мовленнєвої терапії. Матеріал базується на сучасних освітніх підходах і узгоджується з положеннями національних концепцій мовної освіти. Стаття може бути корисною фахівцям у сфері логопедії, педагогіки та спеціальної психології.

Ключові слова: зв'язне мовлення, моторна алалія, мовленнєвий розвиток, діти дошкільного віку, логопедія, тяжкі порушення мовлення, оволодіння мовленням, дрібна моторика, корекція мовлення, логопедична робота.

В останні роки акцент досліджень в дитячій логопедії змістився в бік більш раннього виявлення відхилень у мовленнєвому розвитку та раннього початку комплексної корекційної роботи.

Постановка проблеми. Актуальністю проблеми є реальна можливість проведення корекції реформованих компонентів у розвитку дитини в дошкільному віці, використовуючи повного мірою потенціал у сенситивний період становлення мовлення, як вищої психічної функції, ефективно коригувати темп психомовленнєвого розвитку дитини і попередити виникнення вторинних порушень. Чим раніше будуть виявлені індивідуальні проблеми в ранньому мовленнєвому розвитку дитини, тим більше часу буде у батьків і педагогів для їх корекції.

З огляду на те, що мовленнєвий розвиток є одним із ключових надбань дошкільного віку, формування усного зв'язного мовлення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення розглядається як важливий компонент особистісного становлення кожної дитини. Цей процес має відбуватись з урахуванням індивідуальних можливостей дитини та спрямовуватись на забезпечення її успішної соціальної адаптації та інтеграції в освітнє середовище під час переходу до шкільного навчання.

Аналіз досліджень та публікацій. В умовах сучасних освітніх трансформацій особливої актуальності набуває пошук інноваційних підходів до корекції та розвитку зв'язного мовлення у дітей з алалією. Ці напрями узгоджуються з основними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті та Концепції мовної освіти в Україні (2011), які передбачають створення цілісної

системи безперервної мовної освіти, спрямованої на формування мовної особистості у тісному зв'язку з онтогенезом мовленнєвого розвитку.

Педагогічні та лінгводидактичні засади формування усного мовлення у дітей дошкільного віку стали предметом дослідження низки вітчизняних науковців, серед яких: А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Л. Дейниченко, А. Іваненко, Л. Калмикова, Н. Пахомова, Н. Савінова, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, Л. Федоренко, Л. Фомічова, М. Шеремет та інші. Їхні дослідження підтверджують, що рівень мовленнєвого розвитку дитини є визначальним чинником загального психофізичного та пізнавального розвитку дошкільника.

Одним із ключових досягнень дошкільного віку є оволодіння мовленням, що виступає базисом когнітивного, емоційного та соціального розвитку дитини. Формування усного зв'язного мовлення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) розглядається як складний і тривалий процес, тісно пов'язаний з особистісним становленням кожної дитини та її індивідуальними можливостями. Успішність цього процесу визначає рівень готовності дитини до інтеграції в соціальне середовище, зокрема в умовах шкільного навчання.

Мета статті проаналізувати та узагальнити за даними науково-теоретичної літератури особливості формування лексичної сторони мовлення у дітей з моторною алалією.

Виклад матеріалу дослідження. Одним із найскладніших мовленнєвих порушень, при якому дитина практично позбавлена мовних засобів спілкування, є алалія (від грецьк. *α* – немає, *lalia* – говорити) – відсутність або грубий недорозвиток мовлення, що виникає в результаті органічного ураження мовленнєвих зон кори головного мозку та супроводжується труднощами у використанні (моторна форма) чи розумінні (сенсорна форма) мовленнєвих висловлювань. (Рібцун. Ю.В.)

Як системне порушення мовленнєвого розвитку алалія є одним з виявів загального недорозвинення мовлення, що зумовлює однотипність організації основних етапів корекційної роботи з її подолання.

Звертається увага на розвиток дрібної моторики: викладання, живопис, заїкання, зав'язування, інкрустовані та геометричні моделі закладання матеріалів. Якщо діти відстають у розвитку рухів пальців рук, то вони відстають і в розвитку мови. У міру тренування рухів руки вдосконалюється стан мови.

Робота повинна проводитися комплексно й систематично, враховуючи при цьому закономірність розвитку мовних функцій в онтогенезі й закономірність будови мови.

Таким чином, роботу з подолання алалії можна розділити на три основні етапи:

На першому етапі відбувається розвиток слуху, формування мотивації до мовленнєвого спілкування та мовленнєвої діяльності, розвиток пасивного та активного словникового запасу повсякденної лексики.

Другий етап спрямований на розвиток фразового мовлення, розвиток навичок оперування мовним матеріалом на рівні словосполучень і речень, розвиток лексичних, граматичних і синтаксичних засобів мовлення, розвиток і вдосконалення навичок інтерактивного мовлення.

На третьому етапі основна увага приділяється формуванню зв'язного мовлення, вдосконаленню навичок діалогічного мовлення та формуванню і розвитку різних видів відновлювального і продуктивного монологічного мовлення.

Цей напрям спрямований на вдосконалення засобів і навичок мовленнєвого спілкування, оволодіння аналізом і синтезом звуків, формування зорових функцій і операцій (зорової, зорово-просторової, частково алфавітної зорової уваги, пам'яті, контрольного гнозису) рухових операцій і функцій (рухової уваги, контрольної пам'яті) розвиток дрібної моторики, набуття простих графічних навичок для підготовки руки до письма.

При роботі над розвитком зв'язного мовлення необхідно приділяти увагу структуруванню смислових ситуацій, плануванню висловлювань та формуванню навичок побудови зв'язних висловлювань з опорою (наочність, серія запитань, планування), які повинні виконуватися самостійно.

Робота будується індивідуалізовано в залежності від мовленєвих і особистісних особливостей дітей. Диференційовані способи роблять корекційний вплив найрезультативнішим.[4]

Проте алалія належить до числа тяжких форм мовленнєвої патології, що викликана порушеннями мозкових механізмів мовленнєвої діяльності, має специфічну симптоматику та вимагає тривалої систематичної та комплексної корекції із залученням фахівців педагогіки, психології та медицини.[2]

З огляду на це до загальної схеми корекційної роботи слід ввести низку специфічних напрямів, які визначають відповідно до форми алалії та психологічних механізмів, що її зумовлюють, стану та особливостей сформованості різних сторін мовлення у дітей, їхніми індивідуальними особливостями тощо.[3]

Методика логопедичної роботи при моторній алалії. Досвід практичної діяльності доводить, що логопедичну роботу слід розпочинати з вирішення завдань з формування психологічних передумов мовленнєвої діяльності, подолання мовленнєвого негативізму, розвитку загальної і мовленнєвої моторики, формування ігрової діяльності, корекції зорового, слухового, тактильного сприймання, розвитку вмінь, спрямованих на сприймання, осмислення і розуміння мовленнєвої інформації.

На підготовчому етапі з метою подолання мовленнєвого негативізму логопед створює ігрові ситуації, залучає дитину до спільних продуктивних видів діяльності (малювання, ліплення, конструювання тощо), які стимулюють у дитини бажання говорити, що є основним на підготовчому етапі.[6]

Слід зазначити, що робота з подолання мовленнєвого негативізму проводиться паралельно із збагаченням словникового запасу.

Важливою частиною роботи логопедів є використання завдань, спрямованих на покращення розуміння мовлення. Розуміючи мовлення, діти спираються не на звучання слів, а найбільш широкий контекст вимовлених слів. Тому розмовні питання, які логопеди ставлять для перевірки розуміння слів і речень, повинні включати слова-підказки. Робота з розвитку предикативної функції мовлення та профілактики аграматизму проводиться по мірі засвоєння дитиною з алалією елементів граматичної будови мовлення.

Робота проводиться поетапно в наступному порядку: формування однослівних фраз, формування двослівних речень на основі однослівних фраз, формування моделей речень з двома головними членами: підметом і присудком.

Другий етап корекції спрямований на розвиток базових розмовних навичок дитини в комунікативних ситуаціях через діалог. Цей етап супроводжується роботою, спрямованою на розвиток загальної моторики, мовленнєвої моторики та всіх психічних процесів. Основна увага на другому етапі приділяється активізації пасивного словника та практичному засвоєнню найпростіших форм словотворення та словозміни. Паралельно вирішується питання формування зв'язного мовлення, включаючи побудову речень, граматичне оформлення, створення діалогічних ситуацій і побудову пояснювальної розповіді.

Напрямки корекційної роботи на другому етапі включають:

- збагачення словникового запасу та подолання перефразування;
- формування фраз і об'єднання їх у зв'язне мовлення (проводяться вправи на формування граматичної будови мовлення, уявлень про структуру речення та інтонацію);
- формування вимови звуків (головним є не постановка звуків, а розвиток слуху).

На третьому етапі корекційної роботи відбувається формування висловлювання як основної одиниці мовлення.

Основними напрямами даного етапу є: формування експресивного мовлення; формування системи значень слів, формування словотворення, граматичного структурування; подальший розвиток фразового мовлення; збагачення словника дітей; формування фразового мовлення; практичне оволодіння формами словотворення та словозміни. [3]

Робота з формування вміння структурувати речення починається з вправ у практичному складанні простих непоширених речень за картинкою та наочною ситуацією. На заняттях дитина вправляється в поширенні речень шляхом їх нарощування за зразком, поданому педагогом і самостійно.

Робота з формування та розвитку діалогічного мовлення передуює формуванню зв'язного монологічного висловлювання, що включає формування у дітей уміння відповідати на поставлені запитання (вміти давати короткі та повні відповіді); вміння ставити запитання; вміння вільно та невимушено вести бесіду. Важливим завданням логопедичної роботи є навчити дітей докладно і послідовно, граматично та фонетично правильно викладати свої думки.

Методика роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільнят висвітлена в роботах Н.Чередніченко, Т. Швалюк, І. Марченко та ін. [6]

Четвертий етап корекційної роботи при моторній алалії спрямований на формування комунікативних умінь і навичок зв'язного мовлення. Від діалогу в міжособистісному спілкуванні поступово переходять до монологічного мовлення, спираючись на інтерес дитини до навколишнього. При цьому використовуються серії сюжетних картинок, символічні зображення, опорні слова та схеми тощо. [2]

Основну увагу в корекційній роботі звертають на подолання наслідків апраксії: кінестетичної чи кінетичної. При кінестетичній моторній алалії у роботі варто використовувати завдання на розвиток кінестетичної чутливості органів артикуляції, статичні та динамічні артикуляційні вправи (методика Є.Соботович).

Завдання варто починати виконувати перед дзеркалом, поступово формуючи уміння виконувати артикуляційні вправи без опори на зоровий аналізатор. У роботі широко використовують прийоми із застосування зорових тактильних, кінестетичних опор для формування диференційованих характеристик звуків мовлення (дзвінкий-глухий, свистячий-шиплячий, місце та спосіб артикуляції тощо). Для розвитку кінестетичної чутливості доцільно використовувати логопедичний масаж. [2]

Формування граматичної сторони мовлення вимагає урахування специфічних особливостей її сформованості у дітей з моторною алалією, що пов'язана з переважним порушенням синтагматичних та парадигматичних систем мови.

При порушенні парадигматичних систем мови слід зосередитися на розвитку значення граматичних категорій та навичок використання в мовленні граматичних морфем. Розпочинати роботу доцільно з диференціації в імпресивному та експресивному мовленні значень найпростіших граматичних категорій: число іменників та дієслів, виду дієслів. Поступово охоплюючи й інші категорії роду, часу, способу порівняння тощо. [4]

Особливу увагу слід звернути на найбільшу розгалужену систему морфологічної словозміни - відмінок іменників.

Іншу роботу над відмінком логопед має враховувати не лише граматичні форми слова але й різні предметно-синтаксичні значення які виражає кожна з цих форм, та різні варіанти уточнення залежно від відміни та групи (твердої, прямої, мітшаної), до якої належить іменник (методика Є. Соботович).

Ця робота має будуватися з урахуванням певної послідовності, що дає можливість вибудувати чітку парадигму граматичних значень слова (Є.Соботович, В.Тищенко та ін.):

- від простіших форм називного, знахідного відмінків, до складних форм місцевого та давального;
- від відмінкових форм що утворюються без чергування звуків в основі, до форм, що вимагають такого чергування (книга - книзі, білка-білці);
- від відмінків, що мають одне предметно-синтаксичне значення, до відмінків, що мають кілька предметно синтаксичних значень.
- від предметно-синтаксичних значень що виражаються лише одним відмінком, до диференціації близьких предметно-синтаксичних значень, які виражають різні відмінки;
- від безприйменникових (простих атрибутивних' суб'єкт-об'єктних) до прийменникових та складних (об'єкт-об'єктних) конструкцій. [10]

У роботі над синтаксичною стороною мовлення зокрема з дітьми, у яких порушена синтагматичні системи мови окрім традиційних завдань, пов'язаних з нарощуванням синтаксичної структури речення варто використовувати завдання спрямовані на формування навичок синтаксичного структурування ситуації та виділення в ній смислових компонентів суб'єкта, предиката, об'єкта, дії, атрибутів тощо. [7]

Важливим є формування операцій граматичного (синтаксичного) трансформування речення: вправи на упорядкування деформованого речення розширення та звуження речення. [10]

Важливим складником роботи з корекції граматичної сторони мовлення є розвиток контролю (самоконтролю) за морфологічним та синтаксичним оформленням речення. [9]

У роботі над розвитком зв'язного мовлення слід звернути увагу на формування навичок структурування смислової ситуації, планування мовлення побудову зв'язного вислову з опорами (на наочність, серію запитань, план) та самостійно.

У цій роботі можна використовувати методики Є. Соботович, С. Миронової, І. Марченко та ін. [6,8]

Окрім корекції порушень мовленнєвого розвитку слід звернути увагу на корекцію та попередження немовленнєвих порушень у дітей з моторною алалією.

Оскільки немовленнєва симптоматика значною мірою пов'язана з порушеннями сукцесивних та симультанних аналізу та синтезу корекційну роботу можна вибудувати у напрямі їхнього розвитку в різних видах діяльності дитини: руховій, графічній, ігровій, пізнавальній, трудовій, образотворчій тощо.[10]

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Формування зв'язного мовлення у дітей з моторною алалією є складним і тривалим процесом, що вимагає системного підходу, індивідуалізації та міждисциплінарної взаємодії фахівців у галузі педагогіки, логопедії, психології та медицини.

Моторна алалія як тяжке порушення мовлення суттєво впливає на всі компоненти мовленнєвої системи — лексичний, граматичний, фонетико-фонематичний та зв'язне мовлення, що обумовлює потребу у послідовному й етапному формуванні мовних навичок.

Ефективна логопедична робота при моторній алалії має бути організована поетапно: від подолання мовленнєвого негативізму та стимулювання мотивації до мовлення — до розвитку діалогічного і монологічного мовлення, фразової побудови висловлювань та граматичного оформлення.

Розвиток дрібної моторики, сенсорних і когнітивних функцій відіграє важливу роль у формуванні мовлення, оскільки стимулює активізацію мовленнєвих центрів і покращує загальний рівень розвитку дитини.

Інноваційні методики та індивідуалізований підхід до кожної дитини забезпечують підвищення ефективності корекційно-розвивальної роботи, сприяють формуванню мовної особистості та створюють передумови для успішної соціальної адаптації і підготовки до шкільного навчання.

Успішність мовленнєвого розвитку дітей з алалією значною мірою залежить від своєчасного виявлення мовленнєвих порушень, раннього початку корекційної роботи та активної участі в ній батьків.

Список використаних джерел:

1. **Березан О. І.** (2008). Неврологічні основи логопедії: навч. посіб. для студентів спеціальності «Корекційна освіта». Полтава : Друкарня Ткалич А.М. 92 с.
2. **Брушневська І.** (2018). Механізми становлення мовлення дітей у ранньому віці // Педагогічний часопис Волині. №4 (11). С. 171-177.
3. **Конопляста С.Ю.** (2010). Логопсихологія: навч. посіб. Київ : Знання. 208 с.
4. **Коломієць Ю. В., Алухтіна В.В.** (2013). До проблеми механізмів алалії // Науковий журнал НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка і спеціальна психологія . Вип. 23. С. 120-123.
5. **Мартиненко І. В.** (2017) Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. (Дис. д-ра. псих. наук). Київ.
6. **Марченко І. С.** (2017). Науково-теоретичні основи проблеми комунікативного розвитку дітей із алалією / І. С. Марченко, І. О. Засунько // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – Київ, Вип. 33. - С. 36-42.
7. **Рібцун Ю. В.** (2012). Розмежування алалії та інших мовленнєвих і немовленнєвих вад [Електронний ресурс] / Юлія Рібцун // Народна освіта. – Вип. № 3 (18).
8. **Соботович Е.Ф.** (2003). Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (дети с нарушением интеллекта и моторной алалией). Классик стиль, . 160 с.
9. **Тищенко В. В.** (2014). Дослідження моторної алалії у психолого-

педагогічному дискурсі / В. В. Тищенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. - Вип. 26. – С. 229-233. 10. Тищенко В.В. (2010). Моторна алалія в контексті психолого-педагогічних досліджень // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. Вип.15. С. 181-186.

References:

1. Berezan O. I. (2008). *Nevrologichni osnovy logopedii: navch. posib. dlia studentiv spetsial'nosti «Korektsiina osvita»*. Poltava : Drukarnia Tkalych A.M. 92 s. 2. Brushnevska I. (2018). *Mekhanizmy stanovlennia movlennia ditei u rann'omu vitsi // Pedahohichni chasopys Volyni. №4 (11). S. 171–177.* 3. Konopliasta S. Yu. (2010). *Lohopsykholohiia: navch. posib. Kyiv : Znannia. 208 s.* 4. Kolomiets Yu. V., Apukhtina V. V. (2013). *Do problemy mekhanizmv alalii // Naukovyi zhurnal NPU imeni M. P. Drahomanova. Ser. 19: Korektsiina pedahohika i spetsialna psykholohiia. Vyp. 23. S. 120–123.* 5. Martynenko I. V. (2017). *Psykholohichni zasady formuvannia komunikatyvnoi diial'nosti ditei starshoho doskil'noho viku z systemnymu porushenniamy movlennia. (Dys. d-ra. psyk. nauk). Kyiv.* 6. Marchenko I. S. (2017). *Naukovo-teoretychni osnovy problemy komunikatyvnoho rozvytku ditei iz alaliiu / I. S. Marchenko, I. O. Zasunko // Naukovyi chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19, Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. – Kyiv, Vyp. 33. – S. 36–42.* 7. Ribtsun Yu. V. (2012). *Rozmezhuвання alalii ta inshykh movlennievkykh i nemovlennievkykh vad [Elektronnyi resurs] / Yuliia Ribtsun // Narodna osvita. – Vyp. № 3 (18).* 8. Sobotovych E. F. (2003). *Rechevoe nedorozvitie u detei i puti ego korektsii (deti s narusheniem intellekta i motornoi alalii). Klassik stil'. 160 s.* 9. Tyshchenko V. V. (2014). *Doslidzhennia motornoi alalii u psykholohopedahohichnomu dyskursi / V. V. Tyshchenko // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. – Vyp. 26. – S. 229–233.* 10. Tyshchenko V. V. (2010). *Motorna alaliiia v konteksti psykholohopedahohichnykh doslidzhen' // Zbirnyk naukovykh prats' Kam'ianets-Podil's'koho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii: Sotsial'no-pedahohichna. Vyp.15. S. 181–186.*

HNOIEVSKA J. ARTIMONOVA T. FORMATION OF THE LEXICAL COMPONENT OF SPEECH IN CHILDREN WITH MOTOR ALALIA.

The article explores the specifics of developing coherent oral speech in senior preschool children with severe speech disorders, particularly motor alalia. Oral language acquisition is considered a key milestone in a child's overall cognitive, emotional, and social development and a crucial factor for successful school adaptation. The study emphasizes the importance of individual approaches that account for each child's neuropsychological and linguistic characteristics. The research outlines a comprehensive, step-by-step methodology of speech therapy work that includes stages such as the development of auditory and speech motivation, expansion of active and passive vocabulary, formation of phrase and sentence structures, and advancement of dialogical and monological speech skills.

Special attention is given to the correlation between fine motor development and speech acquisition, the role of sensory functions, and the need for targeted correction of grammatical structures. The paper highlights the necessity of integrating pedagogical, psychological, and medical expertise in addressing motor alalia as a complex neurological speech disorder. Innovative methods such as visual-tactile cues, articulation exercises, logopedic massage, and the use of symbolic visual materials are considered essential for effective intervention. The work aligns with the core principles of modern Ukrainian educational policies, including the National Doctrine for the Development of Education in the 21st Century and the Language Education Concept of Ukraine. This article contributes to the field of speech therapy by offering a structured, evidence-based approach to overcoming severe speech impairments in preschool children and can be of practical value to speech therapists, special education teachers, and psychologists.

Keywords: coherent speech, motor alalia, speech development, preschool children, speech therapy, severe speech disorders, language acquisition, fine motor skills, speech correction, logopedic intervention.